

רבדים של מרחב במסע טיפולי

מאת: מרב גלבע. מטפלת באומנות. מרכז טיפולי "מוקי באום" טורונטו, קנדה ומרכז יום טיפולי לקשישים עם דינמציה, טורונטו, קנדה.

הפלסטלינה שייכות לארבעה בני נוער בבית-ספר לחינוך מיוחד בטורונטו אשר השתתפו בקבוצה טיפולית באומנות אשר התקיימה אחת לשבוע. במשך 9 חודשים נבנה סיפור מסגרת של יציאה למסע (journey) משותף, במסגרתו הונחו הנערים לדמיין, לספר וליצור יחדיו הלכה למעשה את סיפור המסע המשותף שלהם במרחב.

המושג "מסע" (journey) טומן בחובו משמעויות מגוונות ורחבות של תנועה במרחב ובזמן. מסע, עשוי לנבוע ממניעים שונים ולנוע בין מרחבים קונקרטיים וסימבוליים, חיצוניים ופנימיים. ניתן להגדיר מסע במונחים מרחביים כמעבר של נוסע בין מקומות גיאוגרפיים שונים, או במונחים של תהליך כזמן שנדרש למעבר כזה. המסע אינו תחום בזמן או בכיוון מסוים ומטרתו אינה בהכרח חזרה אל נקודת המוצא ("מסע", 2012). מסע מסמל סוג של כבדת דרך, תהליך והתפתחות שעובר ההולך או ההולכים בו.

במאמר זה אתמקד במושג המרחב לתיאור המסע הקבוצתי-טיפולי אותו עברו ארבעת בני הנוער. זהו מסע במרחבי עולם הדמיון והמטאפורה, במקביל למסע במרחב קונקרטי, יומיומי, של המציאות והעשייה האומנותית; מסע בין מרחב וורבלי של מילים ומשמעות, למרחב תחושי של מגע וחומרים; מסע בין מרחבי יבשה לים; בין מודע ללא מודע; בין חווית חיים בלא-מקום, בזרות ובניכור לבין מרחב שיש בו מן היציבות והמוכרות. במאמר זה תבחן השאלה כיצד חווית החיים ועיצוב העצמיות שזורה בין המרחב הפנימי, האישי למרחב הציבורי וכיצד זו השתקפה במסע הטיפולי אותו עברו הנערים.

תהליך המסע הקבוצתי אותו עברנו השנה הנערים ואני, כמטפלת, התרחש במרחב של היצירה והאומנות, אשר מתקיים במידה רבה ב"מרחב הביניים" של החוויה הקיומית: זהו המרחב אותו תאר ויניקוט כמרחב שבין העצמי לאחר, בין המציאות הפנימית לחיצונית. "מרחב הביניים" הוא גם התחום

החוויה הסובייקטיבית של מקומו של אדם בעולם ובמערכות יחסים, מתעצבת ומתהווה בנקודת המגע שבין מרחבי הנפש הפנימיים למרחב החיצוני. מאמר זה עוקב אחר החיבור והדיאלוג שבין מרחבי הנפש של ארבעה בני נוער לבין המרחב החיצוני שנוצרו בתהליך של מסע טיפולי קבוצתי באומנות. הנערים מאובחנים על הספקטרום האוטיסטי או עם עיכוב התפתחותי, אבחנות המשקפות שונות עמוקה בחוויות הקיום שלהם במרחב. חווית הקיום ב"מרחב הביניים" של האומנות מתוארת במאמר במונחים של מטפורת הגבול העורי שבין הנערים לבין העולם החיצון. העור המטפורי הוא הגבול בין המרחב הפנימי לעולם, אך גם נקודת המגע והקשר ביניהם. הוא זה אשר מבנה את חווית העצמי כרצף מרחבי אחיד ומתמשך על פני ציר הזמן והמרחב. המאמר מתאר כיצד ליקויים ההתפתחותיים מובילים להיעדרה של פונקציית עור דינמית וגמישה המאפשרת הכלה והחזקה של המרחב הפנימי במקביל לתנועת יחסים זורמת עם זה החיצוני. החוויה הנפשית של הנערים נעה בטווח שבין גבול עורי פרוץ, מחורר וחסר גבולות לבין גבול עורי משוריין, קונכייתי וקשיח. תהליך היצירה האומנותי איפשר קיומו של גשר שברירי לביטוי וחיבור של מרחבים: מרחב היצירה הקונקרטי, המרחב המילולי, המרחב התחושי והמרחבים המטפוריים שעברו הנערים במסעם. יצירת האמנות המשותפת הוותה עבור המשתתפים "מרחב ביניים" חווייתי בטוח ומכיל; מרחב המסייע בוויסות התנועה והמגע עם העולם החיצון.

מילות מפתח: טיפול קבוצתי באומנות, אוטיזם, מרחב, מסע ו"פונקציית האני-עור".

מבוא

על סיפונה הדמיוני של ספינה גדולה, בנויה רבדים רבדים, הפליגו בספטמבר 2011 ארבע דמויות לעבר מסע משותף ב"מרחב הביניים" של החוויה האנושית. הדמויות עשויות

האם והילד מתפתחת באופן הדרגתי "מעטפת חיצונית של מסרים המתאימה את עצמה אליו בצורה גמישה למדי, תוך שהיא מותירה מרווח פנוי למעטפת הפנימית שלו, לשטח הפנים של התינוק, המקום וכלי השילוח של המסרים: להיות "אני" פירושו לחוש ביכולת לשדר סימנים שיישמעו על ידי האחר" (שם, ע"מ 107). כלומר, במצב נורמאלי, על פי אנזייה, מתפתח מתוך ההווה המשותפת, המחזיקה והסימביוטית מרווח המאפשר את תחילת ההבחנה וההפרדה בין האם לתינוקה: מרווח אשר מצמיח שכבת "אני-עור", אשר עוטפת ומכילה בתוכה את העצמי הנפשי של התינוק לכדי דימוי עצמי שלם, אחדותי, מוגן וקוהרנטי. דניאל סטרן (1998) מתייחס למעבר הזה כאל המעבר משלב "עצמי גרעיני" ל"עצמי גרעיני עם אחר". גם בשלבי ההתפתחות של סטרן ישנה חשיבות עליונה להתפתחותה של חווית קיום פיזית קוהרנטית כשלב מקדים להתפתחות מרחב המאפשר התפתחות יחסים חברתיים. חוויות הקיום הראשוניות הללו הן החוויות הבסיסיות, הקמאיות והמכוננות ביותר את תחושת ההשתייכות והקיום שלנו במרחב הפנימי ובמרחב החיצוני.

בניגוד להתפתחות הנפשית הנורמאלית, במצב א-נורמאלי נוצר כשל בתפקוד המערכתי של היזון חוזר בין האם לתינוקה אם בשל קשיי האם או בגלל תינוק פאסיבי ואדיש (בשל בעיות גנטיות, בעיות בהריון או כשל סביבתי). כך, תינוק פאסיבי ואדיש עשוי להוביל לתחושות של "חוסר וודאות ומבוכה" (אנזייה, 2004 [1985]) ע"מ 100) אצל הסובבים אותו עד לתחושת חוסר אונים, ייאוש ותסכול אשר עלול לגרום טיפול קטוע ולקוי. במקרה של אם אשר אינה נענית לצרכיו האמיתיים של התינוק, עשויה להתפתח אי בהירות ופגיעה עמוקה וממשית בדימוי ובתפיסת העצמי הן של התינוק את עצמו והן של הסביבה אותו. זהו מעגל תגובה והיזון חוזר פגום, עד כדי התכנסות לתוך מעטפת אוטיסטית סגורה, "כביצה שאיננה נפקעת" (שם, ע"מ 108).

תאור המסע הטיפולי

תאור המסע הטיפולי מורכב משני חלקים: החלק הראשון מנסה להתחקות אחר עולמם של ארבעה בני נוער בעלי צרכים מיוחדים: 3 מהם מוגדרים על הספקטרום האוטיסטי ואחד עם עיכוב התפתחותי, תוך ניסיון להבין לעומק את מסע התפתחות העצמי הייחודי שלהם בתוך מערכות יחסים וכחלק מסביבת חיים מסוימת. בתוך כך, אתייחס בקצרה גם לעולמי שלי כמטפלת של הקבוצה, מתוך הנחה כי גם המרחב האישי שלי, כמו גם יחסי העברה והעברה הנגדית היו חלק בלתי נפרד מהקבוצה והתהליכים בה.

והמרווח שבו מתאפשר המשחק, החלום, הדמיון והיצירה (ויניקוט, 1998 [1971]).

קבוצה הטיפולית המתוארת במאמר זה נעשה ניסיון לעבוד במרחב הביניים של החוויה האנושית; דרכו נתבקשו הנערים להיות במציאות שאותה הם עצמם מדמיינים, חולמים בהקיץ, מעצבים ויוצרים עולם ומלואו. קבוצה טיפולית זו השתמשה בשפת האומנות, היצירה והעשייה כשפה המרכזית לביטוי. האומנות, שואל נוי (1999) היא "שפה- שיש המשתמשים בה על מנת להתבטא, ויש המאזינים וקולטים את המסר. מה מאפיין שפה זו, מה מבדיל בינה לבין השפה המדוברת...?" (ע"מ 17). והוא עונה על שאלה זו דרך דבריו של אריירטי מספרו "היצירתיות- הסינתזה המאגית" (1975) אשר טען כי השפה האומנותית, בניגוד למדוברת, נוהגת לחזק, להדגיש ולעטר את הנאמר על ידי כך שהיא מוסיפה אמצעי ביטוי עתיקים יותר מבחינה התפתחותית- הבעות גופניות, ביטויים רגשיים וכו'. עבור מטופלים עם אוטיזם, אשר חווית הקשר שלהם עם העולם היא חוויה קטועה, פגועה, ראשונית, ופעמים רבות לא וורבלית כלל, הרי האומנות מספקת מרחב אלטרנטיבי אשר בתוכו הן המטופל והן המטפל יכולים להיות עדים לרגשות, מאורעות ורעיונות שקשה עד בלתי אפשרי לבטאם במרחב המילולי. (אוסטר, 1999).

התרפיה משתמשת באמנויות כדי לחשוף, להבין ולהיות בקשר עם תהליכים נפשיים תוך שהיא מספקת מרחב מוגן בו יכולים המטופלים לבטא חומרים מעולמם הפנימי ולהעלותם על פני השטח. שפת האומנות מאפשרת גשר בין העולם הפנימי והחיצוני ואינטגרציה רבה יותר בין השניים כאשר הביטויים היצירתיים יכולים להפוך לגשר מבפנים שיכול לעזור לסגור את הפער בינם לבין עצמם ובינם לבין העולם החיצוני. האומנות מהווה מחד סוג של שפה ראשונית, ישירה ומאידך מאפשרת סוג של עטיפת הגנה מרחיקה וסימבולית. במונחים תיאורטיים, הפונקציה של עטיפת ההגנה הזו דומה לפונקציה של העור המטפורי. על פי תיאוריות יחסי אובייקט, תהליכים מוקדמים כגון השלכה, הפנמה והזדהות מצריכים בראש ובראשונה המשגה כלשהי של פנים, חוץ ומה שביניהם.

Bick (1968) הציעה כי למגע עורי, ותחושה עורית קיימות מקבילות פסיכולוגיות. החוויה של גבול העצמי וקוהרנטיות של העצמי והתחושה של הכלה פסיכולוגית. במהלך ההתפתחות הנורמלית, הייצוג המנטלי של התחושה העורית מעניק תחושת החזקה וגבול אשר מאפשרות לתינוק כעבור זמן לשלוט באופן אקטיבי יותר בחוויות שלו עצמו (למשל לפיתה של אובייקט אחר ביד).

גם על פי אנזייה (2004 [1985]) קיים קשר הדוק בין מרחב, גבולות הגוף והנפש והתפתחות העצמי. במערכת היחסים בין

מערכת היחסים של דניאל עם אמו מתוארת (על ידי ההורים), כבר מינקותו כסימביוטית, המבוססת על חרדה עצומה של האם מפני כל צעד של פרידה, ריחוק וניצני עצמאות של דניאל. ניתן להבין את מערכת היחסים ביניהם במונחי של אנוייה (2004 [1985], פרק 5). התינוק שזה אך נולד מתקיים במצב של תלות מוחלטת, חווה את עצמו כנוזל או כהצטברות גז אמורפית שאינה מובחנת מהחלל ועל כן בחווייה זו טמון גם החשש מהתפרצות או מנוזילה וזרימה של העצמי. זוהי חווייה חושית מבוזרת, פגיעה ואמורפית אשר אינה מובחנת מהסביבה (ראו גם Bick, 1968). במערכת יחסים דיאדית רגילה מתפתחת מערכת היזון חוזר תגובתי דינמית, קשובה וגמישה בה האם מגיבה לתינוק ולצרכיו והתינוק מגיב לתגובותיה. בשלביה הראשונים, זוהי מערכת יחסים סימביוטית המאופיינת בהזדהות ואמפתיה של האם לתינוקה: שכבת העור ביניהם משותפת, מחוברת ובלתי אמצעית והם מצויים במעין בועה מאוחדת. האם, מהווה בשלב זה עבור התינוק כשכבת הגנה חושית ופיזית אשר עוטפת, מגוננת ומכילה, עד להתפתחותו של המרווח המאפשר את המובחנות בין האם לתינוקה כמתואר לעיל.

שכבת ה"עור" המטפורית, מהווה על פי אנוייה (2004 [1985]), סוג של מעטפת המכילה את העצמי כולו- את הנפש ואת הגוף ואשר מתפקדת כסוג של קליפה דינמית וגמישה המכילה את מנגנון הנפש על דחפיו ורגשותיו. ה"אני-עור" הוא המאפשר את חווית העצמי כחווייה של רציפות ושלמות, תוך יצירת מחיצה המגנה על הנפש, מסננת את המסרים והגירויים החיצוניים ומתפקדת כסוג של ראי למציאות (שם, ע"מ 145). לעור יש מספר פונקציות והמרכזיות שביניהן: הכלת העצמי, תיחומו כנפרד מהסביבה החיצונית והיותו כסוג של מגן המווסת ומארגן את תנועת הגירויים פנימה והחוצה. העור גם מבטא את איכות חווית העצמי ואיכות הקשר של העצמי עם העולם שמחוץ לו. הוא נקודת הגבול וההפרדה בין העצמי לבין העולם והוא גם נקודת המגע והקשר עם העולם. הוא המבנה את חווית העצמי כרצף מרחבי אחיד ורציף על פני ציר הזמן והמרחב והוא קו הגבול וההפרדה עם העולם. על פי Bick (1968) תחילתו של תהליך ההתפצלות או ההפרדות הראשוני מתבסס על תהליך קודם של הכלה של העצמי והאובייקט על ידי העור של כל אחד מהם. כלומר, התפתחות תחושת העור והייצוג המנטלי שלה, היא תנאי לתחילת תהליך ההפרדות.

האם ודניאל, לעומת זאת, יצרו בועה עורית משותפת, דרכה עוברות חרדותיה של האם אליו באופן לא מווסת ותואם, בעוד חרדותיו שלו אינן מקבלות מענה בדמות "החזקה" או יכולת הכלה. "דופן חיצוני הצמודה יתר על המידה לעורו של הילד חונקת את ה"אני" של הילד בהתפתחותו, והוא מוצף בידי

ההיבט השני שבו עוסקת העבודה הוא סיפור המפגש הקבוצתי הייחודי לארבעת הנערים ולי. היבט זה נוגע בנקודת החיבור, הממשק והדיאלוג שבין המרחבים הפנימיים למרחב הקבוצתי הציבורי, מפגש אשר נע בין חווייה של קשר, אפשרות וגשר הנדירה כל-כך אצל הנערים הללו ובין מקומות ורגעים בהם חווייה זו נשברה, נקטעה, נפגמה ולעיתים אף איימה והכאיבה. נקודה זו במרחב היא גם למעשה ההיבט המתייחס להתפתחותה של הקבוצה והוא גם סיפור מסעה במרחב הביניים המשותף. כמובן שכל השמות והפרטים המזהים שונו לצורך המאמר.

משתתפי המסע: אל המסע הטיפולי יצאו 4 נערים הלומדים יחד בכתה בבית ספר חינוך מיוחד ואני, מטפלת באומנות.

דניאל הנו אולי הדמות הדומיננטית ביותר במסע הן בגלל רצף ההשתתפות הקבוע והיציב שלו והן מבחינת יכולותיו הקוגניטיביות והורבליות הגבוהות יחסית והשימוש הפורה בדמיון וביצירה כדרך ביטוי. דניאל הנו נער בן 12 הנראה קטן מכפי גילו. הופעתו מסודרת, נקייה ומאורגנת מאוד. הוא מאובחן עם תסמונת אספרגר- המוגדרת כלקות בהבנה חברתית ובהדדיות (אפטר, 1998). התקשורת עם דניאל לקונית, נוקשה ותבניתית. זוהי השנה השנייה של דניאל בבית הספר. לפני כן, למד במערכת החינוך הרגילה וסבל מקשיי הסתגלות לימודיים וחברתיים. הוא בעל היכולת הקוגניטיבית והתקשורתית הגבוהה ביותר בבית הספר (המקבילה לילד בן 8-9). לדניאל רגישות תחושתית גבוהה- הוא אלרגי לחומרים ולצמחים רבים עד לסכנת מוות. הוא נושא על פרק כף ידו שני צמידים: על האחד כתוב: "אוטיסט", ועל השני מצוינים כל האלרגיים ממנו הוא סובל.

דניאל נולד וגדל למשפחה עם שני הורים ושני אחים קטנים. מדובר במשפחה מורכבת ביותר: מחד, זוהי משפחה "נורמטיבית": מבוססת כלכלית, חמה ומעורבת. מאידך, כל בני המשפחה מאובחנים עם הפרעות נפשיות קשות: האב עם דיכאון קליני חמור ואילו האם עם הפרעת חרדה אשר גורמת לנפילות בתפקוד עד כדי מצבי משבר קיצוניים. שני אחיו של דניאל – מאובחנים גם הם עם הפרעות נפשיות קשות, המלוות בהתפרצויות זעם ואלומות. זוהי תמונת מרחב משפחתי סוער, כאוטי, חסר שליטה והבחנה שבתוכו נעים וזולגים זה לתוך זה מרחבי הנפש הפנימיים העמוסים והמוצפים לעייפה של בני המשפחה עד למצבים אשר גורמים להם לייצר מדי פעם גבול ניתוק והפרדה נוקשה כדוגמת כניסה לארונות או דיכאון עמוק. כך, המגע של בני הבית עם העולם הוא דיכוטומי ונע בין מצבי קיצון של התמזגות וחוסר הבחנה מוחלטים לבין מצבי הסתגרות והתרחקות מלאים.

כאילו פתחי הגוף של טרי נזלים: הוא מצונן תמידית ואינו מקנח את אפו, פיו נוטה להיות פתוח ורוק בלתי פוסק נוזל ממנו לכל עבר. גופו נוטה להיפצע ופעמים רבות הוא מגיע חבוש לבית הספר. טרי מאובחן בכמה הבחנות במקביל: אוטיזם, הפרעת נפש דו-קוטבית, היפראקטיביות, וחרדת נטישה. הוא הגיע לבית הספר בתחילת השנה, אחרי היסטוריה ארוכה של מעברים בין מוסדות חינוכיים שונים. לטרי יכולת קוגניטיבית תואמת לגיל 6-7, אולם קשה מאוד להפריד בין ההצפה הרגשית, הכדורים הרבים אותם הוא נוטל לבין יכולותיו הבסיסיות. טרי חי בבתי ילדים מאז גיל שנתיים. הוא נולד לאם מכורה לסמים, ולפיכך נולד מכור בעצמו. ימיו הראשונים בבית החולים היו ימי גמילה. הוא היה בחזקת אמו אשר גידלה אותו עד גיל שנתיים, עת הוצא מחזקתה. דמות האב לא היתה בנמצא מעולם. תפקודה של האם מתואר כלקוי ביותר, עת המשיכה לצרוך סמים: טרי סבל מהזנחה קשה וסביבה אשר לא נענתה לצרכיו הבסיסיים ביותר. מאז גיל שנתיים אמו של טרי אינה בקשר עמו ודודתו היא הדמות המשפחתית היחידה השומרת עמו על קשר מדי פעם.

טרי נולד לעולם במצב טראומטי: את חווית החיים הראשונית שלו ניתן לתאר כ"חווית חרדה ללא שם" (ויניקוט, 1998 [1968]): גופו נאלץ לעבור תהליך גמילה מטלטל, מכאיב, חסר שליטה בימים ראשונים של חוויה תינוקית שגם במצב נורמאלי היא חוויה אותה מתאר אנזייה כחוויה של נוזל או גז. בתוך כך- בשנתיים הראשונות, הקריטיות כל כך לצמיחת המרחב הפנימי ולגיבוש עצמיותו הוא התפתח בתוך מערכת יחסים שאינה "טובה דיה" (ויניקוט, 1998 [1968]), בה האם לא יכלה להעניק לו ולו במקצת חווית הכלה, הגנה או החזקה. ויניקוט תאר את חווית התהוות העצמיות וחווית ההיות כמתפתחת בקשר בין האם לתינוק, כאשר התינוק שזה אך נולד נמצא במצב של "תלות מוחלטת" (ויניקוט, ע"מ 94) בסביבה החיצונית וזקוק ל"החזקה" (holding) (1998 [1968]), ע"מ 97-98). מושג החזקה מכיל בתוכו, על פי ויניקוט, את מכלול הצרכים הגופניים והנפשיים אשר מעניקה "האם הטובה דיה" (שם, ע"מ 92) לתינוקה ואשר מאפשרת את התפתחותו בשלבים וביסוסו כאדם. ההחזקה היא המאפשרת עקביות, המשכיות ורציפות לכדי "קו חיים לא מקוטע" (שם, ע"מ 98). לטענתו, בהתפתחות נפשית נורמאלית, מתרחש תהליך הפנמה של יכולת ההחזקה האימהית לתוך העצמי: זוהי יכולתו של האני להתקיים בנפרד מהאם ונוכחותה הצמודה תוך התנתקות איטית והדרגתית.

בילדותו המוקדמת טרי התקיים במצב קיצוני של מציאות ללא כל מקום: ללא מרחב פנימי או חיצוני מובחנים זה מזה: זהו מצב פתולוגי אותו תאר אנזייה כ"גרעין ללא קליפה"

"אני" של הסביבה" (אנזייה 2004 [1985]), ע"מ 107). המעטפת העורית וההורית אשר מתפקדה היה לאשר ולאשש את עובדת היותו של התינוק מיוחד, נפרד ומוכל לא התפתחה כראוי. היחסים הדיפוזיים, המתמזגים, חסרי המובחנות וההפרדה מגיעים לא פעם עד לכדי נקודת הצפה ורוויה: עצמיותו של דניאל הרופפת, בעלת עמוד השדרה הכפוף מצמיחה כתגובת הגנה גבול עורי קשיח מדי, מחוספס ומודגש, המשמש כשריון הגנה בין דניאל לעולם. אנזייה 2004 [1985]) מסביר כי כשל במערכת היחסים עשויה לגרום שני תרחישים אוטיסטיים כאשר האחד מהם הוא מצב של "אני קונכייה" (שם, ע"מ 149) בו נוצרת מעטפת עור משורינת, חזקה מדי. במקום עור נושם, עם פתחים, חדיר וזורם, נוצרת פונקציית הכלה עורית קשה ונוקשה מדי, בלתי ניתנת למגע ולחדירה, אשר יוצרת הפרדה דיכוטומית ונוקשה עם העולם.

באופן סימבולי האלרגיות הקשות של דניאל הן סוג של רגישות יתר לסביבה החיצונית עד למצבים קיצוניים בהם מגע עם העולם עשוי להיות מסוכן ומאיים עם סכנה קיומית ממש לעצמיותו. במונחים של McDougall (1989), ניתן לפרש זאת כויתור של הפסיכה בניהול המערכה, ופינוי הבמה לגוף. התהליכים הביולוגיים, על פי פרשנות זאת, משתנים ומספרים סיפור באופן לא מילולי, סיפור הניתן להבנה במונחים דינמיים. במקרה של דניאל, הסיפור הביולוגי הוא כה דרמטי עד כי יש צורך בתרגום מילולי על מנת להצילו מסכנת חיים. לשם כך, צריך דניאל לשאת בפועל, בצורה נראית ובוטה כמעט את התגיות המסמנות ומקבעות את הגבול בינו לבין העולם. ועם זאת, דניאל הוא הדמות המנהיגה, הבולטת והמובילה במסע של הקבוצה בזכות יכולותיו הקוגניטיביות יחד עם ניצנים של מרחב ביניים המכיל גם יכולת לדמיין, לחלום ולחשוב באופן סימבולי. המטרה עם דניאל היתה לנסות ולהפוך את הגבול הקשיח והלא חדיר, לגבול גמיש, דיאלקטי, פחות נוקשה ודיכוטומי.

דמותו של טרי בקבוצה הנה סוערת ומטלטלת: טרי הנו נער בן 13 הנראה קטן מכפי גילו. מראהו מרושל ומבוזר בדרך כלל. דיבורו קטוע ולא ברור. טרי הוא נער רגיש וחשוף, פגיע בצורה יוצאת דופן, עם בעיות התנהגות קשות. יכולותיו הוורבליות הגבוהות כמו גם יכולתו היצירתית הייחודית הופכים אותו לבן ברית לדניאל ולדמות מובילה בקבוצה, אם כי לא יציבה כלל. השתתפותו של טרי בקבוצה קטועה ביותר. לא תמיד הוא מסוגל להיות חלק מהקבוצה לאורך כל הפגישה: בחלק ממנה הוא מתחבא באוהל הנמצא בתוך הכתה, כך שהוא נוכח אך אינו משתתף. השתתפותו קטועה גם משום שהוא עובר לעיתים התפרצויות קשות. בחודש מרץ אושפז טרי לכמה שבועות במחלקה סגורה ולא נכח במספר מפגשים. פעמים רבות נראה

עם מצבו. נראה כי סיימון התפתח בתוך מערכת יחסים מחזיקה ומכילה, אשר במונחיו של אנזייה (2004 [1985]) אפשרה את צמיחתה של מעטפת עורית גמישה, דינמית ושלמה. מעטפת זו מגנה על הנפש והעצמי שלו ומאפשרת נקודת מגע וקשר עם העולם. שכבה עורית זו היא אשר יוצרת אצל סיימון מרחב פנימי יציב וקוהרנטי במקביל ליכולת לנהל קשר מותאם, רגיש ורציף עם העולם. יחד עם זאת, העיכוב ההתפתחותי של סיימון מקשה עליו לעיתים לעקוב אחר התפתחותן של אינטראקציות חברתיות ונראה כי מערכות היחסים בקבוצה מורכבות, מאתגרות ולא תמיד נהירות לו.

דמותו של דן, השותף האחרון במסע הקבוצתי היא של נוכח- לא נוכח: הוא נמצא אומנם כמעט בכל המפגשים, אך מתקשה לעיתים להישאר לאורכם ונוכחותו במרחב הקבוצתי נראית כצפה, מרוחקת ומנותקת. הוא נראה כמי שמתייסר פעמים רבות מעצם המפגש ונוטה לבכי לא נשלט וברור כמו גם להתקפי צחוק לא תואמים. דן הוא בחור בן 21 הנמצא בבית הספר מזה 11 שנה וזו לו השנה האחרונה בבית הספר. נוכחותו הפיזית הנה של בחור גדול מידות, מרושל ומגושם. הוא אינו וורבלי כלל ומאובחן כאוטיסט בקצה הרצף: בעל לקות קשה במערכות יחסים חברתיות וקשר עם העולם. הוא בעל רגישות תחושתית גבוהה ביותר: קולות יוצאי דופן, ריחות ומגע מכל סוג שהוא מעוררים אצלו, כך נראה, תחושת ניכור, זרות, חוסר נוחות קיצוני ואף חרדה. דן נראה כמי שמתנהל בתוך עולם פנימי סגור ומנותק לחלוטין ופעמים רבות חברי הקבוצה מנסים "לנחש" דרך תגובותיו את רגשותיו.

הוא מתקשה עם כל פעילות שהיא לא פעילות רפטטיבית, סגורה, מאורגנת, ואובססיבית במידת מה (פאזלים, מיון חפצים ועוד). התנהלותו אינה עצמאית כלל: והוא זקוק להכוונה, ליווי ותמיכה בכל צעד ופעילות במציאות חייו (כגון יציאה לשירותים). השליטה שלו בגופו חלקית ונראה כי תפיסת הגוף שלו אינה קוהרנטית וברורה. העבודה עמו כוללת אישור וזיהוי קבוע של חלקי גופו ופניו מול מראה באמצעות מגע והכוונה מילולית. סכמת הגוף שלו כה פגועה עד שהמימוש והרמזים החזותיים משרטטים עבורו את הגבול שבין המרחב הפנימי לחיצוני. התנהלותו במרחב דומה למה שתארה טסטיין (2008 [1987]) כ: "תחושות געש, זרימה בלתי נשלטת בתוכם- עד כדי כך שהם יכולים לנזול או להתפרץ החוצה ללא שליטה- ויש חוסר אמון, בטחון ושלמות בעולם. תחושת אדמה רועדת פנימית שלהם" (ע"מ 248). טסטיין (2008 [1987]), אשר עסקה באזורים אוטיסטים אצל מטופליה הנוירוטיים, טענה כי חלקם חשים לא מוחזקים, חסרי תמיכה והכלה והם סובלים כנראה מתחושת אשליה מתמדת כי הם עומדים על סף נפילה. טסטיין מדמה באופן ציורי, מוחשי וחד את התחושה רבת העוצמה של

(אנזייה, 2004 [1985]) ע"מ 149), הדומה למצב של "אני אמבה" בו העור מתפתח באופן לקוי או שאינו מתפתח כלל. זהו עור קטוע ופגום המתפקד כמסננת לא יעילה, או שאינו בנמצא כלל עד למצב קיצוני שבו הקליפה החיצונית רופפת עד לא קיימת לעיתים, היוצרת שכבה עורית מחוררת לחלוטין- ובהתאמה- אחראית לתחושת עצמי רפוי, חסר ממשות, חסר קיום. חייו של טרי ממשיכים גם לאחר ינקותו להיות מסכת טרגית של חוסר ביכולת הכלה, עת הוא נע ממקום למקום, מבלי שיש מקום או אדם אשר יוכלו להכילו או להוות לו "בית" ו"מקום". אפשר להניח כי גופו הנוזל של טרי הוא סמל לנזילה האינסופית המתקיימת מדי רגע בחייו, ובמידה רבה זוהי תמצית קיומו. טרי הוא בעל רגישות עורית הפוכה לדניאל: כדי לחוש את העולם הוא זקוק לתחושה חזקה, מסיבית, נוגעת. כך למשל, במקרים בהם טרי סובל מהתפרצויות אלימות הוא זקוק להחזקה פיזית של מספר אנשי צוות כדי להביאו לידי רגיעה.

דמותו של סיימון הנה ייחודית בקבוצה עקב היותו הנער היחיד אשר אינו מאובחן כאוטיסט. סיימון הנו אי של יציבות, קשר וחיבור לדמויות האחרות בקבוצה. הוא מתנהל במידה רבה בתוך מערכות של קשרים, תוך שהוא מגלה רגישות יוצאת דופן למרחב הקבוצתי. סיימון הנו נער בן 18 הנראה כפי גילו. הליכתו איטית ומדודה, מבטו מקיף וממוקד בסביבה ועל פניו חיוך תמידי. הוא לומד בבית הספר מאז היותו בן 6, ועל כן נוכחותו במרחב הבית- ספרי הפיזי קבועה, יציבה והמשכית. הוא מאובחן עם עיכוב התפתחותי ועל כן יכולותיו הקוגניטיביות נמוכות ביותר ותואמות גיל גן 3-4. יכולותיו הוורבליות מוגבלות גם הן ביותר כמו גם המוטוריות, והוא מתקשה בחשיבה סימבוליות- מטפוריות כגון משחקי דמיון, הפשטה, הבנת הומור והיבטים נוספים של תנועה ב"מרחב הביניים" הסימבולי. את התנהלותו בכל הממדים במרחב ניתן בעיקר לאפיין באיטיות יוצאת דופן: קושי רב לקלוט את הדיונים המתנהלים, להיות שותף להחלטות ולעמוד בקצב העשייה האומנותיות. התנהלותו במרחב המשותף נעה בין רצון רב להיות חלק מהקבוצה, הנאה מעצם המפגש במרחב המשותף, לבין תחושת תסכול, חרדות וקושי להבין קודים ולעמוד בקצב האירועים. כך, במצבים קיצוניים של חרדה דיבורו של סיימון קטוע או מגומגם עד כדי קושי לבטא עצמו וגופו רועד ונע בחוסר שקט.

סיימון הוא השני למשפחה בת שלושה בנים, אשר ניתן להגדירה כ"נורמטיבית" ומתפקדת. יחסיו עם הוריו מתוארים ונראים כיחסים גמישים, חמים ומאוזנים. הוריו מתארים שנים ראשונות של מערכת יחסים הדדית, קשובה ואמפתית. בהמשך, ולאחר אבחונו, עברו ההורים טיפול שסייע להם בהתמודדות

הפנימי של כל נער לבין האפשרות, ולו הקטנה ביותר לחיבור ולקשר עם המרחב החיצוני להם. היה זה אתגר יוצא דופן בעבודה עם 4 נערים אשר מנעד העור המטפורי שלהם הוא כה רחב: בין מי שזקוק להגנה ולגבול בינו לעולם, לאיחוי של עור קרוע ופצוע ובין מי שצריכים עזרה בבניית גשר נכון עבורם לעולם ובמתן ליווי ותמיכה בצעדים ראשוניים מחוץ לקונכייה ובין מי שניואנסים חיצוניים לא נהירים לו, שהמרחב החיצוני הוא תהום מבהיל ומאיים ואשר אינו מדבר בשפה המובנת לנו, כפי שאנו לא דוברים את שפתו. ויותר מכל מסע שיהיה בטוח, מוגן, בקצב הנכון וברגישות המתאימה לכל אחד ואחד. הקבוצה הטיפולית הוגדרה לנערים כיציאה למסע דמיוני בה הם עצמם מדמיינים, חולמים בהקיץ, בונים ויוצרים הלכה למעשה מחומרי אומנות שונים את המסע במרחב.

בפועל- התקיימה הקבוצה במסגרת של שעה שבועית קבועה, במרחב הכיתתי שלהם אשר מהווה מקום בטוח, מוגן ומוכר עבורם. מדובר בכיתה רחבת ידיים ומוארת, והקבוצה התנהלה במרכז הכיתה, סביב לשולחן עגול. תפקידי הטיפולי היה בעיקר לאפשר את קיומו של המרחב המשותף כך שיהיה מוגן, מותאם ומאפשר. אומנם בניתי יחד עמם את הפרויקט, אך לא נטלתי חלק ממשי בתוך העולם הדמיוני שלהם ובמרחב אשר נוצר. אציין, כי מתוך מגוון רחב של אירועים אשר התרחשו במהלך השנה, בחרתי להתמקד בכמה ציוני דרך משמעותיים.

יוצאים למסע מלב ים: באופן שהוא כה סימבולי לחייהם שלהם, מחליטים דניאל וטרי על יציאה למסע מלב ים. סיימון מצטרף להחלטה. הבחירה בלב ים תואמת את התיאוריה של טסטין (2008 [1987]) ביחס להוויה האוטוסיסטית כחווייה של תנועה בסוג של ציפה על מים (ע"מ 238), כאשר הקיום על המים כולל חשש עמוק להתמוסס ולהישפך לתוכם- עד למצב של אין, של כיליון והתמזגות מוחלטת: "על ההוויה הנוזלית החלקה והחמקמקה מאיימים שיטפונות, מפלים, מערבולות, התפרצויות וכדומה המעוררים אימה קמאית" (שם, ע"מ 238). לטענת טסטין, מטופלים אוטיסטים ינסו להימנע ממצב זה על ידי ניסיונות לאטום חורים, למקם, לייצב ולהפריד עצמם מהסביבה המימית. תאור זה מתאים מאוד לבחירה של הקבוצה להתחיל דווקא בבניה של ספינה ענקית- כלומר, יצירת מיכל אשר יחזיק, יכיל, ישמור ויפריד בינם לבין המים. זוהי אמירה חזקה ומהותית לגבי הקבוצה אשר בוחרת כצעד ראשון להפריד בין המרחב הקבוצתי לבין העולם החיצוני (המסוכן? המאיים?) ומצד שני יוצרים לעצמם ספינה שהיא מרחב לארבעתם יחדיו. באופן סימבולי ניתן לראות בתהליך זה כמקביל לתהליך התפתחותו של התינוק שזה אך נולד ואשר זקוק למיכל הגנה להתקיימות בעולם: ובמקרה זה לקבוצה

מטופליה העומדים על סף הישמטות: מטופלים אשר חשים כי קיומם הנפשי המופנם הוא קיום על שפת תהום פעורה, או שפת מצוק גבוה, על אדמה רועדת וקטועה אשר מובילה לתחושת חרדה קיומית ועוצמתית. הן טסטין והן אנזייה מתבוננים על החוויה הנפשית האוטוסיסטית בעולם כחוויית חרדה קיומית הן מפני חדירת העולם החיצוני פנימה והן מפני התמוססות והתפרקות של העצמי החוצה. זהו מצב בדומה לזה של דן שבו במקום אותה פונקצית עור "אנושי, חי ונושם" (שם, ע"מ 221), שהוא עור דינמי, גמיש המשמש ככלי הכלה והחזקה של העצמי במקביל לתנועת יחסים זורמת עם העולם, מתפתחת פונקצית עור לקויה. דן גדל במשפחה "נורמטיבית", מתפקדת, תומכת ומלווה, אולם לקותו הגנטית- מולדת יצרה מערכת יחסים שאינה הודנית ואשר מראשית לידתו יצרה סגירות, נפרדות וחוסר מובנות של הסביבה את עולמו ואת צרכיו. פעמים כה רבות נראה דן כאבוד, מבוזר, וכמי שסובל ממגע עם העולם, ובמקביל- כמי שאינו מובן ונהיר לנו.

אני, מטפלת באומנות מזה 13 שנה. נולדתי ולמדתי בישראל, דוברת עברית שפת אם ואנגלית כשפה שנייה. אל הקבוצה הגעתי עם נוכחות אשר נעה בין קצוות של הוויה וחוויה במרחב: בין קיום של שייכות, קשר ושורשים לבין קיום נוודי, מפוצל וקטוע אשר הפך להיות חלק ממי שאני במידה רבה. חלק מאותה תחושת ניכור וחוסר שייכות קשורה לשפה האנגלית שאינה שפת אימי ואשר מהווה קושי ומשוכה בתקשורת ומייצרת סוג של גבול חוצץ מבחין ביני ובין העולם. לפיכך, גם עבורי, השימוש בשפת האומנות היה בו משום מרפא והתחברות למקום מוכר, נוח, ראשוני, שהוא במידה רבה מרחב ביניים של אפשרות קיום. ברור ומובן כי קיומי שלי במרחב הפנימי והחיצוני על שבריריותו היה במידה רבה נוכח, משפיע, מתווה ויוצר יחד עם הנערים את פרויקט המסע. במידה רבה מקומי זה היה גם מקור לאמפתיה והזדהות עמוקה למצבם השברירי, אם כי נתון לסכנת הזדהות יתר והתערבות. מפאת קוצר המקום, אתייחס למקומי שלי בקבוצה בנקודות בלבד.

עד כאן המרחב של חמישה עולמות אנושיים, חמישה סיפורי חיים וחמישה מרחבי נפש פנימיים שונים, עם חמש נקודות מגע שונות לעולם אשר נפגשים למסע משותף שהוא יותר מכל דיאלוג מורכב ומסובך בין המרחבים השונים.

היציאה למסע

הנחיה של קבוצה טיפולית עם מנעד מרחב פנימי כה רחב, שונה ורגיש הנה קשה ומאתגרת. מטרת המסע המשותף היתה לנסות ולפתח ולו במקצת את אותו מרחב ביניים בחוויה האנושית שיש בו משני העולמות: לגעת בנקודת המפגש העדינה, השברירית, הפגועה והכואבת לעיתים בין המרחב



תמונה 3: הספינה כולה לפני צביעה ואחרי שכבת הגבס

הבחירה בחומרים אלו יצרה סימן שאלה ומורכבות. בעוד שעבור טרי, עבודה תחושתית מעין זו היתה סוג של הרפיה ותחושה נעימה (אך גם טומנת בחובה סכנת התפזרות), הרי שעבור דניאל ודן עבודת מגע עם חומרים כה תחושתיים עוררה רתיעה קשה והתנגדות. לפיכך, בעוד היה חשוב ביותר לשמור על גבולותיו של טרי, הרי שעבור דניאל ודן הוצעה האפשרות לעבוד עם כפפות בשלב זה- כשכבת עור מגינה מפני המגע החושף והלא נעים על עורם. שניהם נענו לאתגר. השלב האחרון היה צביעת הספינה בשתי שכבות צבע אקריליק עבה. נבחר הצבע הירוק. באופן סימבולי, ואף מעשי, העבודה הרב שכבתית, הממושכת והמדויקת על "העור" של הספינה תוך הקפדה רבה על חיזוקה וייצובה, היה בה משום סוג של מרפא.

ספינת הצלה ותורן גבוה: בשלב זה יצרו הנערים את ייחודיותה של הספינה: מספינה ירוקה, ריקה, חסרת זהות וסימן היכר היא הפכה להיות ספינה בעלת זהות ייחודית ונוכחות בולטת במרחב באמצעות הוספת פרטים רבים: חלונות ודלתות וסיפון גדול ורחב (דניאל), תרנים ודגלים עם סמלים אשר ייראו למרחוק (טרי), חרטום ועוגן כבד לאפשר מנוחה ו/או עצירה (סיימון) וחלקים לא ברורים ומזוהים בדמות חצאי עיגול מעל החרטום (דן). הוספו גם חפצים שונים כגון: חבל הצלה מפני הסכנות שטומן הים, גלובוס לדעת את הדרך במרחב לא ידוע, ללא גבולות וסוף, הגה להכוונה אשר מהווה סוג של נקודת אחיזה במרחב לא ברור, דגלים גדולים שייראו למרחוק ויהוו סימן מזהה לספינה, סולמות לטיפוס ועוד. דניאל בחר לבנות ספינת הצלה קטנה, שתהיה רק שלו: כמיכל בתוך מיכל. בכך נראה כי האונייה לא העניקה לו תחושת אחיזה ובטחון מספקים במקרה של נפילה, סערה, או עלייה על שרטון. כמו כן, באופן סימבולי ייצר דניאל לעצמו מרחב פנימי פוטנציאלי בתוך המרחב הקבוצתי המשותף, אשר עשוי להיות מעיק עבורו לעיתים (בדומה למצב קונכייתי ולאופני ההתמודדות המשפחתיים המוכרים לו).

דמויות מפלסטלינה: בשלב הבא הכנו את דמויותיהם מפלסטלינה- חומר אשר ניתן לייחס לו תכונות של חומר "ביניים" גמיש, הנמצא על הרצף בין מוצקות לנוזל ובין

שזה אך מתחילה מסע לא נודע יחד. גם עבורי היה הדימוי המטפורי של ספינה תואם ונוגע את תחושת ההתקיימות במרחב בין עולמות יחד עם הצורך ליצור תחושת מקום בטוחה ומגינה בתוך ה"לא מקום" הכללי.

תהליך בניית הספינה היה ארוך ומתמשך: החל מהפגישה הראשונה בה יצרנו שלד ספינה רעוע, מגושם ונוטה להתפרק מנייר כסף, דרך מספר מפגשים בהם המטרה היתה לייצב את השלד לכדי ספינה עמידה וחזקה המורכבת משכבות רבות. בעבודה מתמשכת הדורשת סבלנות רבה כיסינו זו על זו שכבות רבות אשר יצרו סוג של "עור" לשלד: 2 שכבות של עיסת נייר, שכבה של תחבושות גבס, ושתי שכבות של צבע. עבודת האומנות בשלב זה נגעה בחומרים ראשוניים, תחושתיים ורגסיבים כגון: דבק, מים, גבס. תכונתם הייחודית של הדבק, עיסת הנייר והגבס היא היכולת שלהם להכיל בו זמנית תכונות של נזילה, גמישות ורכות לצד הפוטנציאל לחיבור, להתקשות ולרפוי (הגבס) כשהם מתייבשים (תמונות 1-3).



תמונה 1: בניית שלד הספינה מנייר כסף



תמונה 2: הוספת שכבת תחבושות גבס לספינה



תמונה 6: דמותו של סיימון על הסיפון. ליד הגלובוס וההגה (הנמצא מאחוריו). מראה הספינה כולה.

תמונת מיקומן של הדמויות בנפרד בחלל הספינה משרטטת תמונה מייצגת ועגומה במידת מה על מיקומם במרחב הציבורי, תמונה המזכירה את דימויו של Irvin Yalom את הקיום האנושי בספרו existential psychotherapy (1981) "כספינות בודדות בלב ים. לדברי, כל אחד מאתנו הוא ספינה בודדת בלילה בלב ים, אך באפשרות שספינה בודדת תראה את אורותיהם המנצנצים של הספינות האחרות גלומה מידה רבה של נחמה. הולכת השולל, כך נדמה ממסכת את נצנוצי הספינה האחרת ודנה אותו למרחק, לבדידות, להחמצה". (1981, ע"מ 137).

גם ספינת הקבוצה מהווה סוג של הבטחה למרחב קבוצתי אחר, משותף, מתקשר, אך בפועל נראית כמיכל המעניק הגנה מסוימת מפני העולם החיצוני אך לא נחמה, חמלה או הקלה פנימית: זהו מיכל הנראה ככפוי וחיצוני להם אך כמקום ללא דיאלוג, הסכמה, נקודת חיבור או ממשק בין הדמויות פנימה. ואני, אשר קשרים אנושיים במרחב כה שברירי, הם בבחינת צורך קיומי, מקור לתמיכה והגנה, צריכה ללמוד לא להיבהל לנוכח הבדידות והתלישות: ללמוד להכילה, לקבלה וללוותה.

ארבע יבשות: את השלב הבא התחלנו על גבי משטח קרטון גדול אשר הבאתי. כבר ברגעים הראשונים עולה הצורך של דניאל וטרי (וסיימון מצטרף), להתחיל ביצירת יבשה: ובעוד אני מדמיינת מרחב יבשתי משותף, הם מפתיעים אותי בבחירה החד משמעית, הברורה מאליה עבורם ליצור יבשות בודדות, נפרדות ומנותקות לחלוטין. הם מתמקמים בארבע פינות קרטון ויוצרים מעיסת נייר יבשות. סיימון היחידי אשר בוחר לעשות אי קטנטן בתוך הים (תמונה 7).

גמישות לנוקשות. את הפלסטלינה ציפינו בדבק אשר העניק לה יציבות ועמידות גבוהים יותר ואשר באופן סימבולי היה סוג של עור העוטף את העצמי על דחפיו לכדי שלם מוכל, אחיד ויציב. בעוד דניאל עשה עצמו קטן יחסית לאחרים, טרי בחר לעצב עצמו גדול, מקוטע, לא מחובר היטב בחלקיו ומט לנפול. סיימון בחר לעשות דמות בגודל ומראה תואמים ויציבות סבירה. דן נוקק לעזרה רבה בהכנת דמותו אשר התעצבה להיות גדולה, מגושמת ועם חלקים לא תואמים. את הדמויות עשינו ניידות, כך שניתן לשנות את מיקומן. אולם, הבחירה הראשונית, האינטואיטיבית שלהם בחלל הספינה מייצגת במידה רבה את תמונת היחסים ביניהם ואת תחושתם במרחב. דניאל, אשר היה עסוק בשאלה מי יהיה הקפטן המכוון את הספינה בחר מתוך חרדה תהומית למקם עצמו דווקא בקרקעית, קרוב לספינת ההצלה. טרי, אשר חש אולי אובדן דרך נוכח בחירתו של דניאל-מיקם עצמו קרוב ביותר אליו, אך בתנוחת גב אל-גב. סיימון הפתיע בבחירה להיות על גג הסיפון-קרוב להגה אומנם אך לא בתנוחה המאפשרת לו לנווט אותו. דן מיקם עצמו במקום שנראה כשברירי ביותר בספינה: קרוב לקצה החרטום כעומד על שפת התהום- ובכך סימן עצמו כנמצא- לא נמצא במיכל זה (תמונות 4-6).



תמונה 4: דמותו של דניאל ליד ספינת ההצלה, בקרקעית הספינה



תמונה 5: דמותו של טרי בקרקעית הספינה, לצידו של דניאל אותו לא רואים כאן.

במרחב. ועם זאת, לא ניתן להתעלם מכך שהבחירה ביבשות כה נפרדות, מנותקות ומרוחקות זו מזו יש בה משום סימן ההיכר האוטוסיטי. זוהי אינה פרידה הדרגתית, מאוזנת וגמישה אלא סוג של קטיעה ומעבר חריף ממצב של מרחב משותף למצב של נפרדות מוחלטת. היבשות הנפרדות יצרו תמונת ראי אשר שוב הותירה, הדגישה והנציחה במידה רבה את תחושת הבדידות, התלישות והקטיעה של קיומם במרחב: תמונה אשר שוב היתה עבורי קשה לעיכול. מן העבר האחר, נפרדות היא שלב בדרך לאינדיבידואציה והכרה הן ברציפות הקיומית האנושית (היחד) והן באינדיבידואליות. האיים והפריטים הממוקמים עליהם בהמשך נושאים את זהותם הייחודית של כל אחד מהנערים ומסמלים מרחב וקול ייחודי של כל אחד מהם.

טרי מתפרץ והים סוער: את השלב הבא בקבוצה ניתן לדמות לסערה קשה: לחזירה מסיבית, לא צפויה ומאיימת למרחב האישי והקבוצתי. במציאות היומיומית טרי עבר תקופה קשה מנשוא הקשורה בין היתר לחוסר יציבות גובר בחייו ולמצבה הבריאותי הרעוע של דודתו- הדמות היחידה ההמשכית בחייו. מדי יום הוא התפרץ התפרצויות קשות ואלימות ביותר: שוב ושוב הוא היה זקוק להחזקה של מספר אנשי צוות בליווי זריקות הרגעה כדי לייצבו. לאחר מספר שבועות קשים, הוא אושפז לתקופה במהלכה לא ברור היה מתי וכיצד יחזור. שיאה של התקופה עבור הקבוצה היה בהתפרצות בתוך המרחב הקבוצתי, תוך שטרי זרק צבע גואש ודבק והשתולל לכל עבר. רק לאחר זמן ארוך הצליחו להוציאו מהכיתה. המרחב הקבוצתי אשר ניסיתי לשמור עליו כמרחב בטוח, שקט ומוגן, נפרץ ללא הכרה: ביטחונו של טרי עצמו, כמו גם של הנערים הוטל בספק.

עולמו הנפשי של טרי, אשר מעולם לא חווה יחסי החזקה "טובים דיים" דומה למצב אותו תאר ויניקוט כמצב של "חרדה שאין לתארה, שמהותה: להתפרק לחתיכות, ליפול עד אין סוף, בידוד מוחלט בגלל העדר אמצעי תקשורת, והיפרדות הנפש מן הגוף" (1998 [1968]) ע"מ 99). עורו הדק, המחורר, והנזיל של טרי אינו מצליח בתקופה זו להכיל את מצבור הרגשות והחרדות כמו גם את חלקי גופו לכדי ישות אחת יציבה, אחידה ושלמה ובהתנהגותו הוא סימן לעולם עד כמה מפורק המרחב הקיומי שלו. בפירוקו הגדול- הוא חודר, מאיים ומסכן הן את המרחבים האישיים והן את המרחב הקבוצתי המשותף והשברירי אשר התפתח. באופן סימבולי- רק הרחקה, הפרדה והחזקה טוטאלית כמו מחלקה סגורה הצליחה בתקופה זו להכילו. עבור דניאל, דן וסיימון התפרצויות אלו מהוות מצב אשר תואר על ידי טסטין (2008 [1987]) כמצב שבו: "אבן שנפלה מהמדרון עלולה לגרום להתדרדרות מוחלטת. התהום כבר כאן: הסכנה, החרדה האינסופית" (ע"מ 205). האיום הוא על



תמונה 7: מראה הים והאיים לפני הוספת הפרטים. האי הקטן מימין שייך לסיימון, מצד ימין למעלה- טרי, לאחר דן ושמאלי מקדימה שייך לדניאל

את הבחירה באיים הנפרדים ניתן להבין בכמה ממדים: הראשון הוא סוג של חיפוש אחר בית, יבשה וקביעות בתוך מציאות ימית מטלטלת: ויניקוט היטיב לתאר את אותו צורך: "כשאני מרגיש שאני מיטלטל בים בלי מצפן וכשאני יוצא למרחב, אני מנסה לנווט כדי להגיע לנמל מבטחים (כל נמל שהוא בעת סערה): ואז, כשרגלי דורכות על קרקע מוצקה, אני מחפש לי בית שיסודותיו על סלע ולא על חול: וכשאני בתוך הבית שלי, שהוא מבצרי (שהרי אנגלי אני) אני ברקיע השביעי" (1995 [1971] ע"מ 122). אצל ויניקוט המושג נמל מבטחים (safe haven) מתאר מרחב בטוח שיוצרת האם עבור התינוק ושמטוכו הוא יכול לחקור ולחוות את העולם, מרחב המתאים עצמו לצרכיו של הילד במהלך ההתבגרות. בבגרות גם כן קיימים מרחבי נמל מבטחים מנטליים מסוג זה, המעניקים לאדם תחושת המשכיות טיפולית ותחושת מוגנות ובטחון להתמודדות עם העולם שבחוץ.

Bachelard (1971) גם כן דיבר על אותו הצורך החיוני, הקיומי של האדם בחוויה של מקום, יבשה ובית מגוון, חוסה ובטוח עבורו: רק מתוך החוויה הבסיסית הזו ניתן לו לאדם לחלום ולהתרחב. לפיכך, יש להתבונן על הנקודה הזו בזמן הטיפולי כקריטית במימדים הלימינאליים שלה: בעוד דמויותיהם מצויות בספינה ללא קפטן ויד מכוונת, והקרטון הגדול הוא בעיקר אוקיינוס של ריקנות, סכנות וחלל אינסופי, עולה הצורך הברור, החיוני והחזק מאוד ליציבות, לעוגן ממשי ולמקום שהוא בית.

ממד אחר נוגע בבחירה להכין יבשות נפרדות: אם נתבונן עליו כחלק מתהליך התפתחות המקביל להתפתחותו הנפשית של התינוק הרי שהקבוצה כולה עוברת ממצב ראשוני של הוויה בתוך מיכל סגור, מוגן וסימביוטי (אם כי לא אידיאלי במקרה זה), לעבר נפרדות ואינדיבידואציה. בדומה ליחסים בין האם לתינוק אשר מתחילים לבקוע ולצמוח מתוך הבועה המשותפת: כך גם הנערים יוצאים בנקודה זו במסעם לעבר הנפרדות

השונות ובמקביל הבאתי חומרים שונים כגון: אבנים, מקלות, חימר, חול, חתיכות קרטון ועוד, אשר יוכלו לשמש לבנייה. במשך מספר פגישות איטיות, מדורגות וקטועות, חקרו הנערים הן את החומרים והן את האפשרויות אשר הם נושאים עמם לחיבור. זה לצד זה נוצרה בהדרגה מערכת סבוכה של דרכים ושבילים ביניהם. במבט כללי נראו הדרכים כגיבוב של חומרים וטכניקות עבודה: ברובן היו אלו דרכים קטועות, לא ברורות או לא ישרות. כך למשל: סיימון בנה דרך אלכסונית, ארוכה וחוצת אוקיינוס מהאי שלו ליבשה של דן. הוא בנה אותה מחלוקי נחל עם מרווחים גדולים ביניהן ובאמצע הדרך יש גשר שלא ברור כיצד ניתן לעלות ולרדת ממנו. טרי הכין דרך לאי של סיימון מחול ים וצדפים דוקרים. דניאל בנה אומנם דרך לאי של סיימון, אך דאג להגן אל האי שלו בגדר עשויה בעלי חיים מסוכנים, ובכך סימן את אופני השליטה שלו בקשר ובמגע עם העולם. ובכל זאת, למרות היותן של הדרכים רעועות, קשות למעבר עד בלתי אפשריות, מקוטעות ושבורות, הן עדיין נוכחות ומרמזות על האפשרות ולו הקטנה לחיבור בין המרחב האישי לכללי.

שתי נקודות התבוננות על הצעד האקטיבי שלי באפשרות לחיבור בין האיים: האחת נוגעת למציאות הקבוצתית באותה תקופה, אשר היתה פתוחה ונוכחת לאפשרות של שבילים וחיבורים. הקבוצה התקרבה לסיום השנה והפרויקט כולו ועברה כברת דרך ארוכה ומשמעותית ביכולת להיות במרחב ביניים משותף. גם בנקודת מבט אינדוידואלית נראה היה, כי דניאל וטרי הצליחו לייצב גבול עורי מטפורי תואם יותר בין המרחב האישי שלהם לקבוצתי. סיימון, אשר נבהל ביותר מהמרחב הקבוצתי הלא יציב וברור, הצליח בתמיכה שלי ושל הצוות להישאר ולהיות נוכח בקבוצה. דן, גם הוא הצליח "לשרוד" את הסערות ולהיות נוכח בגוף ובעשייה במרחב המשותף. לפיכך, לראשונה בחיי הקבוצה היתה נקודת החיבור בין המרחבים הפנימיים לקבוצתיים אפשרית ונראה היה כי הקבוצה כולה עברה תהליך במסע המשותף.

נקודה שנייה נוגעת להשפעת עולמי הפנימי בהחלטה: אני, אשר נעה בין אפשרויות, בין מרחבים, תרבויות ושפות, מתקשה להיות עם מצב קיומי נוכח של ניתוק והפרדה ללא מרחב ביניים. האפשרות להשאיר את האיים מבודדים, מנותקים ומקוטבים היתה גם להשלים במידה רבה עם החוויה האוטוסיסטית של קיום עם גבול עורי לא גמיש ופתוח. יתרה מכך, חשתי, כי בנקודה זו בחיי הקבוצה יש בידי לגרום לשינוי ממשי באפשרות הקונקרטי להתקיים בנקודת המגע בין המרחבים, וכי עלי לעבור ממצב של מטפלת נוכחת למטפלת אקטיבית. בנקודה זו, חשתי, כי הקבוצה וחבריה מסוגלים לעמוד באתגר. אלורז (2005) מציעה כי הטיפול באוטוסיסט

המשכיות הויתם, כמו גם על העצמיות והשלמות שלהם ואלו מייצרים בתחילה קיפאון ושיתוק ומעצימים את ההתכנסות פנימה חזרה לתוך הקונכייה האוטוסיסטית המוכרת, הבטוחה והקונקרטי. בעוד דניאל הצליח לבטא בצורה ישירה וורבלית את הפחד והחרדה העצומה, סיימון נראה מבוהל, רועד בגופו וחסר אונים ודן ברח מהחדר תוך שידי מכות את פניו באופן שנראה חסר שליטה.

תקופה קשה זו באה לידי ביטוי גם בעולם הסימבולי של העבודה האומנותית. הם נעו בין המשך עשייה באיים שלהם לבין התחלת העבודה בים. את הים הם עוד הספיקו לצבוע בכחול עמוק טרם עזיבתו של טרי לבית החולים. לאחר עזיבתו, יצרו דניאל וסיימון בעולם הדמיון שלהם ים שהוא אוקיינוס מלא יצורים מסוכנים מפלסטלינה: תמנון ענקי בעל זרועות עצומות, כרישים טורפים, תנינים מסוכנים ודגי מנרטי היכולים להסוות עצמם בקרקעית. רק סיימון בחר לעשות סביב האי שלו מספר פינגווינים הנראים כה פגיעים לנוכח החיות המסוכנות. זהו ים של **לא מודע**, דחפים וסכנות: מלא חיים וזרימה.

שבילים וגשרים: לאחר תקופת עבודה אינטנסיבית על הים והסכנות האורבות בו, חזרו הנערים לעבוד על האיים. חזרתו של טרי לקבוצה, במצב נפשי יציב יותר, היתה לאחר עיבוד מילולי ומעשי של האירועים והיא התקבלה באופן שהיה אפשרי להכלה וחזרה למרחב המשותף. היה בתקופה זו מידה רבה של אווירת "השקט שאחרי הסערה": הקבוצה חזרה לקצב ולהתנהלות יציבה, והיתה תחושה של רגיעה ויכולת אמיתית לשהות במרחב המשותף. הנערים עבדו אומנם על האיים האישיים שלהם, אך תהליך העבודה כלל גם שיתופי פעולה ברעיונות, בדיונים, בחומרים ובמרחב הפיזי. הדיונים לגבי האפשרויות ליצירה היו פוריים ודינמיים, מלאי דמיון, יצירה ואפשרויות. העשייה האומנותית והשימוש בחומרים שונים הפכו להיות במרכז הקבוצתי, והנערים התנהלו בעצמאות רבה יותר בבחירה ובעשייה. הם נראו בתקופה זו כשקועים עמוק בתוך תהליך יצירה משותף שהיה בו במידה רבה התקיימות אפשרית במרחב הביניים של החוויה. במונחים של סטרן (2005), התאפיינה תקופה זו ברגעים של קשב משותף וכוונון רגשי בין הנערים כך שהקשר והקשב המשותף שלהם לאובייקטים החיצוניים שיצרו איפשר להם גם מידה מסויימת של התאמה רגשית בינאישית.

ועדיין, האיים נותרו מנותקים ובודדים, כמו גם האפשרות לגשר וחיבור קונקרטי. את הצעד המכריע לעבר יצירתם של שבילים הבאתי אני, לאחר שדניאל, טרי וסיימון דמיינו ושוחחו ביניהם על האפשרות לבקר האחד את השני באיים השונים. פתחתי לדיון את השאלה האם יש אפשרות לחיבור בין היבשות

לאותה הספינה, לאותה פינת יבשה "שלהם", ולאותו החיבור והגשר לעולמות אחרים. העובדה שהתהליך יוצג באופן ממשי במרחב, הפך את נקודת החיבור בין עולמם הפנימי לחיצוני לנראה לעין, יציב ונוכח, ומנע נסיגה לנקודת התחלה. במובן זה, השימוש במסע טיפולי מתמשך מהווה סוג של פונקציית השבה תמידית המרחיבה את החוויה הטיפולית של הנערים על ציר הזמן והמרחב.

תחילתו של המסע במרחב סימנה יותר מכל את מהות החוויה האוטוסיסטית, המנותקת והלא מודעת בדמותם של ים ומים אינסופיים. בה בעת שסימנו הנערים את מיקומם זה בחלל, הם גם סימנו את הצורך הראשוני והקיומי ליצור מיכל אשר יוכל להחזיק, להכיל ולתווך במסעם בין הפנימי והחיצוני. הם בנו ספינה מרובת שכבות, חזקה וגדולה אשר היוותה מיכל לכולם, אך מיכל שלא היה בו משום נחמה או רגיעה.

ולמרות חולשותיה ופגיעותה, הספינה היא אשר אפשרה את המשך הקיום של הנערים ושל הקבוצה במסע: בנוכחותה, היא היוותה כסוג של פונקציה עורית שומרת ומתוכנת, והיתה במידה רבה ניגוד לניכור, לבדידות, לזרות ולזרמים הלא מודעים בתוך הים העמוק. הספינה היא גם הכלי שבאמצעותו ניתן היה להגיע ליבשות היציבות אשר סימנו בנוכחותן סוג של בית, מקום, קשר וגם דרך להיפרד ולצמוח בתוך המרחב הציבורי כאינדווידואלים. יחד עם זאת, בניפרדותם המוחלטת הם סימנו גם את עולמם המנותק, המבודד של נערים אוטיסטים אשר כה מתקשים בקשר וחיבור.

המשך המסע הקבוצתי במרחב הביא עמו את הסערה במרחב החיים של טרי, אשר לוותה בהתפרצות ונזילה חסרת גבול ועור. היא אשר העלתה באופן ישיר את העיסוק בסכנות אשר אורבות לפתחם במרחב הים הגדול: אימה, חרדה, חוסר אונים וסכנת טביעה או טריפה על ידי בעלי חיים אחרים. היתה זו נקודה קריטית בקיומה של הקבוצה וקיומם שלהם: נקודה בה התערבבו מרחביהם הפנימיים והחיצוניים אלו באלו ללא הגנה והחזקה. רק לאחר תקופת רגיעה, סימון גבולות מחודש וחזרה לשגרה, ניתן היה לחזור ולעבוד על האיים: על החלקים התבוניים שלו, על חווית המקום האישית, הייחודית והמוגנת. סיומה של העבודה היו השבילים: רעועים, קטועים, לא יציבים ולא שלמים אבל נוכחים עד מאוד ומייצגים את האפשרות הגלומה בקשר בין העולמות.

במבט כללי על העבודה ניתן לערוך הקבלה בין המרחב הפיזי, הקונקרטי לבין מרחבי הנפש שלהם ושל הקבוצה כולה: באופן דומה להקבלה אותה ערך Bachelard (1992[1958]) בין מבנה הבית הפיזי לנפשי. כך, ניתן לראות במרחב הים כמרחב שהוא הלא מודע, האפל והאפלולי (בדומה למרתף הבית): את היבשות על בתיהן כמרחבים התבוניים, המודעים

מחייב תפקיד אקטיבי יותר מצידו של המטפל. "פונקציית ההשבה" של אלורז מתייחסת לתהליכים של עירור והרחבה של אינטראקציות קיימות במסגרת הטיפולית. הזמנה של הילד האוטיסט והחייאה של תהליך שנראה כי קיים אך מתקשה להתפתח. דומני כי מצב הקבוצה ביחס לאיים ולקשר ביניהם היה מצב שבו כל הרכיבים והמוכנות היו קיימים, אך היה צורך בהחייאה והנעה חיצונית על מנת להביאו לכדי סגירה.

דיון

חווית הקיום האנושי נעה בתקופות שונות בחייו בין קטבים ואיזונים שונים של המרחבים: בין המרחב הפנימי לחיצוני; בין חוויות של לא מקום, שבר וקטיעה לבין תקופות ותחושות של ביתיות, קשר, יציבות, יבשה וחיבור. Bachelard (1971) וויניקוט (1998) יצאו מנקודת הנחה, כי קיום אנושי שלם ואחדותי דורש חווית חיים שיש בה תחושות חיבור וקשר בין המרחב הפנימי והחיצוני.

עבור נערים אוטיסטים או מעוכבים התפתחותית, חווית הקיום במרחב היא חווית קיום שונה, חריגה, כואבת ופתולוגית לעיתים. זוהי חווית קצה, הנעה על הרצף שבין גבול עורי מחורר ופגום בינם לבין העולם החיצון לבין חווית קיום עם גבול עורי קשיח מדי, משוריין, קונכיתי. לפיכך, גם האפשרות להתקיים במרחב הביניים היא חוויה פגומה לעיתים, מסורבלת ודלה: ועמה גם היכולת לדמיין, לחלום וליצור (טסטין, 2008[1987]). במציאות טיפולית מורכבת כגון זו, רבת פערים ושונות בין המשתתפים, נראה היה כי האומנות והיצירה, על סגולותיהם ומאפייניהם, היו לסוג של גשר, שפה לביטוי וחיבור. תהליך היצירה עצמו, החלימה בהקיץ האינדווידואלית והקבוצתית, הנגיעה בחומרים ונוכחותו המתמשכת של התוצר במרחב הממשי הכילו ממדים של ריפוי, המשכיות ושינוי.

חווית הקיום במרחב של נערים אוטיסטים ומעוכבים התפתחותית היא לעיתים גם חוויה קטועה, מפוצלת, נקודתית ואפיזודית. נקודת החיבור בין המרחב הפנימי לזה החיצוני אינה יציבה או ברורה, ואפילו המשכיותו של המרחב הפנימי מעבר לזמן אינו מובן מאליו. התהליך הטיפולי ביצירה אפשר התחברות במרחב דרך אובייקט מוחשי המהווה בעצמו מרחב ביניים. חיבור קונקרטי ומתמשך מסוג זה, מעניק סוג של עוגן ומשענת להתקיימותם המשותפת במרחב של המשתתפים בקבוצה. בנוסף, הקבוצה הטיפולית הוגדרה כמסע מתמשך שבו המשתתפים קבועים, המקום קבוע והתהליכים מתמשכים משבוע לשבוע. תחילתו של כל מפגש התאפיינה לעיתים קרובות בדיון בתהליך עצמו, בעברם המתמשך של האובייקטים ובעתידם כפי שתכננו אותו משתתפי הקבוצה. מתוך הדיון ומתוך התהליך היצירתי עצמו, התחברו הנערים מדי שבוע

אנזייה, ד. (2004 [1985]). *האני עור*. (תרגום: אורית רוזן). תל אביב: תולעת ספרים.

אפטר, א. (1998). הפרעות התפתחות רחבות היקף. בתוך: ש. טיאנו (עורך), *פסיכיאטריה של הילד והמתבגר* (ע"מ 202). תל-אביב: הוצאת דיונון אוניברסיטת תל אביב.

גרוסמן, ד. (2011). *חיבוק*. תל אביב: הוצאת עם עובד.

מסע (א.ת.). מתוך *ויקיפדיה*. אוחר 24 בנובמבר 2012: <http://he.wikipedia.org/wiki/mase>

נוי, פ. (1993). *הפסיכואנליזה של האמנות והיצירתיות*. תל אביב: הוצאת מודן.

ויניקוט, ד.ו. (1998 [1968]). התקשורת בין התינוק לאם ובין האם לתינוק: הדמיון והשוני. בתוך: *תינוקות ואמותיהם* (ע"מ 104-91). (תרגום: מרים קראוס). תל אביב: דביר.

ויניקוט, ד.ו. (1998 [1971]). *משחק ומציאות*. (תרגום: יוסי מילוא). תל אביב: הוצאת עם עובד.

סטיין, פ. (2008 [1987]). *מחסומים אוטיסטים במטופלים נירוטיים*. (תרגום: מתן קמינר). תל אביב: תולעת ספרים.

לוי, א. (2002). *החלל הנפשי והחלל באומנות המשחק מבט מן הפסיכואנליזה ומקום אחר*. נאות אפקה: הוצאת ידיעות אחרונות, חמד.

סטרן, ד. (2005). *עולמו הבינאישי של התינוק*. תל-אביב: הוצאת פסיכה.

Bachelard, G. (1992 [1958]). *The Poetics of Space*. (translated: Maria Jolas). Boston: Beacon Press.

Bick, E. (1968). The experience of the skin in early object relations. *International Journal of Psycho-Analysis*, 49, 558-566.

McDougall, J. (1989). *Theatres of the Body: Psychoanalytic Approach to Psychosomatic Illness*. London: Free Association Books.

Yalom, I. (1981). *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books.

לפניות בנוגע למאמר זה: אל מרב גלבווע, דוא"ל, merav40@gmail.com

בנפשנו (עליית הגג) והשבילים וכן הספינה הם החלקים המתווכים של ה"אני", המאפשרים גשר בין המרחבים השונים. אך, אני מבקשת גם להתבונן על המרחב כולו, של העבודה והמסע המטפורי כמי שהיו בעצמם מרחב ביניים, דינמי וגמיש, אשר הכיל ניגודים ואפשרויות. בדומה לאופן שבו מתבונן איתמר לוי (2002) על חלל הנפש כ: "חלל פועם, מתהווה, חלל שאינו רק מכל להתרחשות, אלא גם חלל שהוא עצמו התרחשות" (ע"מ 150), כך גם מרחב העבודה הכיל בתוכו קטגוריות מנוגדות, שונות, שיש ביניהן עירובים, שהוא בהתהוות מתמדת, דיאלוג אינסופי וערבובים וחיבורים שונים. המסע אומנם היה אחר עבור כל אחד מהם: בין מי שהיה זה עבורו מסע לאיחוי העור הפצוע ולשמירת גבולות עצמו מפני מרחבי הנפש שלו ומרחבי האינסוף ומי שהיה זה עבורו גשר ואפשרות לעולם חיצוני. אך נראה כי עבור כולם היתה זו חווית קיום בתוך מרחב ביניים אשר פתח את האפשרות להתקיים במרחב שהוא גם וגם: שיש אפשרות להיות נוכחים בו, בודדים ומחוברים בתוכו, ובעיקר מרחב נסבל אשר ניתן להיות בו גם לבד וגם יחד.

עבורי, היתה זו לא פחות מחוויה מרגשת, נוגעת ומלמדת במידה רבה, חוויה אשר גילתה בפניי את הקיום הייחודי האוטיסטי במרחב ובה בעת גילתה בפניי את האזורים והמרחבים האוטיסטים שלי, כמו גם את אלו המתנגדים להם בתוקף בתוכי. גם עבורי היה זה אתגר להיות נוכחת בשני העולמות ובשני המרחבים ובמרחב הכה חשוב ביניהם. היה זה גם אתגר להמשיך ולשמור על תפקיד המטפלת המתקיים כשלעצמו בין המרחבים.

"מה, לא לבד לך לבד?" אמא חייכה וציררה עם האצבע עיגולים באדמה,

"אני קצת לבד וקצת עם כולם... וזה טוב לי, להיות קצת ככה וקצת ככה." (חיבוק, גרוסמן, 2011).

תודות לד"ר דורית אשור על הליווי וההערות הבונות לגרסה המוקדמת של המאמר.

ביבליוגרפיה

אוסטר, ג'ד. (2008). פתח דבר. בתוך: ש. ריילי (עורכת), *תרפיה באומנות עם מתבגרים* (ע"מ 9-7). (תרגום: צוה שופטי). קריית ביאליק: הוצאת ספרים "אח" בע"מ.

אלוורז, א. (2005). *נוכחות חיה: פסיכותרפיה פסיכואנליטית עם ילדים אוטיסטים, ילדים גבוליים, ילדים שנפגעו מחסכים וקורבנות של התעללות*. (תרגום: אורה זילברשטיין). תל אביב: תולעת ספרים.